

ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ : ΙΔΕΑ ΚΑΙ ΑΞΙΑ
ΑΠΟ ΤΗΝ ΓΑΛΛΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ

2. ΟΜΙΛΙΑ ΤΟΥ ΑΚΑΔΗΜΑΤΙΚΟΥ Κ. Ε. ΜΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΥ

*Πανοσιολογιώτατε,
Κύριε Πρόεδρε,
Monsieur le Chargé d'Affaires,*

Il m'est arrivé d'écrire naguère que l'importance historique d'un événement se mesure à la durée de sa commémoration*. Voici deux cents ans que la révolution française se voit célébrée, ce qui la consacre définitivement au niveau de l'histoire, mais aussi dans le domaine des valeurs. Événement capital pour le renouveau du processus historique universel, elle présente toutefois certains aspects par lesquels elle se rattache directement à la guerre d'indépendance grecque, et dont le plus important est, à mon avis, relatif à l'idée de liberté. C'est précisément cet aspect, essentiel à plus d'un égard, qui constituera ce soir le thème central de mes réflexions.

Κυρίες και Κύριοι,

Ἡ διακοσιοστὴ ἐπέτειος τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως, ποὺ ἐορτάζεται διεθνῶς χρωματίζει, ἀπὸ τὴν ἄποψη τῆς σύγχρονης κοινωνικῆς πραγματικότητος, ἕνα γεγο-

---

* Πβ. Ε. Μουτσοπούλου, Ὁ ἄνθρωπος καὶ ἡ ἱστορία, Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν, Ἐπίσημοι λόγοι, 1970-1971, Ἀθῆναι, Ἐκδ. Πανεπ. Ἀθηνῶν, 1973, σσ. 199-215, ἰδιαίτερα σ. 213.

νός κατ' ἔξοχὴν κοσμοϊστορικό, διὰ μιᾶς ἰδιαίτερης ἀποχρώσεως. Θὰ ἔπρεπε ὡστόσο ἀπὸ τὸ γεγονός αὐτὸ νὰ μὴν ἀποσυνδεθῆ τὸ γεγονός τῆς ἑλληνικῆς παλιγγενεσίας πού, γιὰ ὀρισμένους λόγους, δὲν εἶναι ἀπομονώσιμο ἀπὸ ἐκεῖνο. Πράγματι, ἡ γαλλικὴ ἐπανάσταση ἀπετέλεσε ἕναν ἐκλυτικὸν παράγοντα γιὰ τὴν ἑλληνική. Τὸ κοινὸ γνώρισμα τῶν δύο αὐτῶν γεγονότων συνίσταται στὸ ὅτι ἀμφότερα θεμελιώθηκαν ἐπὶ ἰδεολογικῶν βάσεων, ὥστε νὰ ἐξασφαλισθῆ ἡ θεωρητικὴ τους δικαιολόγησις. Συμβαίνει μάλιστα ἡ δικαιολόγησις αὐτὴ νὰ ἔχει ἐδρασθῆ ἐπὶ μιᾶς κοινῆς ἰδέας ἢ μᾶλλον ἐπὶ μιᾶς κοινῆς ἀξίας, συγκεκριμένα τῆς ἀξίας τῆς ἐλευθερίας.

Προκειμένον νὰ τονίσει κανεὶς τὸν ἰδεολογικὸν σύνδεσμο μεταξὺ τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως καὶ τοῦ ἀγῶνος γιὰ τὴν ἑλληνικὴν ἀνεξαρτησία, δύο ἐπὶ μέρους ἱστορικῶν περιόδων τῶν ὁποίων οἱ χρονικὲς ἀπαρχές ὀριοθετοῦνται ἀπὸ ἕνα διαφορίζον χάσμα διαρκείας τριανταδύο ἐτῶν, μεταξὺ τῶν τριῶν ἀξιῶν, ἰδεῶν δηλαδὴ πού ἔχουν συλληφθῆ ὡς ἀπαιτούσαι τὴν πραγματοποίησίν τους· ἀξιῶν τις ὁποῖες ἡ γαλλικὴ ἐπανάσταση συστηματικῶς προέβαλε, ἐπιβάλλεται νὰ ἐπιλέξει τὴν ἀξία τῆς ἐλευθερίας περισσότερο ἀπὸ τις ἀξίες τῆς ἰσότητος καὶ τῆς ἀδελφότητος γιὰ τοὺς ἐξῆς λόγους: πρῶτον, ἐπειδὴ ἡ ἀξία τῆς ἰσότητος φαίνεται νὰ ἐλειτούργησε διαφοροτρόπως σ' ἐκατέρωθεν τῶν περιπτώσεων, καὶ ν' ἀψηχόλησε τις συνειδήσεις τῶν Γάλλων μὲν ἀναφορικῶς πρὸς τὸν τρόπον ἀπαλλαγῆς τῆς γαλλικῆς κοινωνίας ἀπὸ τὸ ἐνῦπαρκτο σ' αὐτὴν δυναστευτικὸ σύστημα τῆς ἐλέω Θεοῦ βασιλείας καὶ τῆς συναφοῦς πρὸς αὐτὴν ἀριστοκρατίας· δεύτερον, ἐπειδὴ ἡ ἀξία τῆς ἀδελφότητος γιὰ τοὺς Ἕλληνας ἦταν ἤδη ἀξία βιωμένη, δηλαδὴ πραγματοποιημένη, στὸ πλαίσιο τῆς χριστιανικῆς πίστεως, ἔντονα παρούσης στὴν ἰδεολογία τοῦ Ἀγῶνος, κυρίως ὡς ἀντιτιθεμένης πρὸς τὸν ἰσλαμισμόν· καί, τρίτον, ἐπειδὴ ἡ ἴδια ἡ ἀξία τῆς ἐλευθερίας ἀπέβαινε ὄχι μονάχα ἀξία οὐσίας, δηλαδὴ ποιότητος βίου, ἀλλὰ καὶ ὑπάρξεως, δηλαδὴ ἀξία ἀπόλυτη, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν ἰδέαν τῆς ἀνπαρξίας, τοῦ θανάτου, σ' ἕνα δραματικὸ σχῆμα ἐναλλακτικῆς κατ' ἀποκλειστικότητά ἐπιλογῆς: «ἐλευθερία ἢ θάνατος».

Δὲν ἐπιτρέπεται νὰ παροραθῆ πὼς ἡ κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους διαδικασία συλλήψεως τῆς ἐλευθερίας ἀρχικῶς ὡς ἰδέας, καὶ περαιτέρω προβολῆς της ὡς ἀξίας, ὑπῆρξεν ἰδιαίτερα πολὺπλοκη, ὄχι μονάχα ἐξ αἰτίας τῆς μεταβάσεως ἀπὸ ἕναν τρόπο θεωρήσεώς της στατικὸν σ' ἕναν τρόπον ἐνστερνίσεώς της δυναμικόν, ἀλλὰ κ' ἐξ αἰτίας τῆς μακρᾶς διαδρομῆς πού ἐχρειάσθη νὰ καλυφθῆ σχετικῶς. Χαρακτηριστικὸ παραμένει πὼς ἡ ἔννοια τῆς εὐδαιμονίας¹ λαμβάνεται ὡς ἀντιστοιχοῦσα πρὸς μιὰν ἰδέαν, δηλαδὴ πρὸς μιὰν στατικῶς νοουμένην καὶ ὑπάρχουσαν ἐστὶν ἀναφορᾶς, τὸ

1. Πβ. Θουκυδίδου, Β, 43: «εὐδαιμον, τὸ ἐλεύθερον... τὸ εὐψυχον».

δὲ καταστατικό τῆς αὐτὸ δὲν φαίνεται νὰ ὑφίσταται καμμιάν μεταβολή στὸ πλαίσιο τῆς διανοήσεως τοῦ Ἀριστοτέλους².

Ἡ μετατόπιση τοῦ καταστατικοῦ αὐτοῦ ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς ιδέας στὴν περιοχὴ τῆς ἀξίας συνετελέσθη μὲ τὴν ἐμφάνιση τῶν Στωϊκῶν. Ἰδιαίτερα γιὰ τοὺς μεταγενεστέρους Στωϊκούς, ἡ ἔννοια τῆς ἐλευθερίας ἀποβαίνει βιουμένη παρουσία στὴν ὁποίαν ἡ συνείδηση ἐνδίδει, ἂν μὴ κυριολεκτικῶς στρατεύεται, χάριν συνεχοῦς τῆς πραγματοποιήσεως³. Μὲ ἄλλους λόγους, παρατηρεῖται ἐδῶ τὸ ὄντολογικὸ καὶ ἀξιολογικὸ, συγχρόνως παράδοξο, ἡ ἐλευθερία ὡς ιδέα μὲν νὰ συνιστᾷ ὄρον ἀναφορᾶς τῆς συνειδήσεως πραγματικόν, ὡς ἀξία δὲ ν' ἀποβαίνει δεδομένο πὸν τελεῖ ὑπὸ συνεχῆ μετάβαση ἀπὸ ἓνα δυνάμει εἶναι σ' ἓνα ἐνεργεῖα εἶναι, δηλαδὴ ὑπὸ συνεχῆ πραγματοποίηση⁴. Τὴν ἀντίληψη αὐτήν, ἄλλωστε, εἰσέθετε ἔνωρις κι ὁ χριστιανισμός, ὀρθώνοντας μιὰν ἰδιαίτερη διαλεκτικὴν ὅπου ἐλευθερία καὶ χάρις συνείρονται⁵.

Ἀπὸ τὴν ἄποψη αὐτήν, ἡ διαδρομὴ πὸν ἀκολούθησε στὸ ἐπίπεδο τοῦ περὶ ἐλευθερίας στοχασμοῦ κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους συνιστᾷ, τηρουμένων τῶν ἀναλογιῶν, σχεδὸν ἐπανάληψη ἐκείνης πὸν ἀκολουθήθηκε κατὰ τὴν ἀρχαιότητα. Ὁ περὶ ἐλευθερίας προβληματισμὸς ἐγεννήθη στὴν Ἀγγλία μὲ τὸν *Locke*. Ὁ τελευταῖος διετύπωσε τὶς διαστάσεις τοῦ προβλήματος αὐτοῦ στὸ σύγγραμμά του *Π ρ α γ μ α τ ε ἰ α π ε ρ ἰ τ ῆ ς π ο λ ι τ ι κ ῆ ς δ ι α κ υ β ε ρ ν ἡ ς ε ω ς*, πὸν ἐξεδόθη τὸ 1690. Τοῦ συγγράμματος αὐτοῦ οἱ κατευθυντήριες γραμμὲς ὀδηγοῦν στὴν περιοχὴ τῆς πολιτικῆς

2. Πβ. Ἀριστοτέλους, *Π ο λ ι τ ι κ ῶ ν*, Δ4, 1291 b 34, ὅπου ἡ ἐλευθερία συνδέεται πρὸς τὴν ἰσότητά Δ12, 1296 b 18, ὅπου διακρίνεται τοῦ πλούτου Δ8, 1294 a 11, καὶ 20, τῆς ἀρετῆς Γ8, 1280, a 5, τῆς παιδείας Γ8, 1280 a 5: «μετέχειν ἐλευθερίας» Ζ2, 1317 a 40: «ὑπόθεσις τῆς δημοκρατικῆς πολιτείας ἐλευθερία» καὶ Ζ2, 1317 b 2-17, ὅπου ἐξαιρῶνται οἱ δυνατότητές της.

3. Πβ. *S. V. F.*, *Anim.*, III, 87, 5, ἀπ. 356. Πβ. αὐτόθι, III, 86, 30-32 ἀπ. 355 (=Διογ. Λαέρτ. (Δίων. Χρυσόστ., XIV, § 16· πβ. *S. V. F.*, II, 230, 17): «ἐλευθερίαν... ἐπιστήμην τῶν ἐφειμένων καὶ τῶν κεκωλυμένων») VII, 121: «μόνον τε ἐλεύθερον (scil. εἶναι τὸ σοφόν)... εἶναι γὰρ τὴν ἐλευθερίαν ἐξουσίαν ἀτοπραγίας» *S. V. F.*, III, 155, 15 (=ΣΤΟΒ., II, 101, 14 Wachsmann): «τὴν... κατ' ἀλήθειαν ἐλευθερίαν ἀγαθόν» III, 25, 38, ἀπ. 107 (=Διογ. Λαέρτ., VIII, 96): «ἐλευθερίαν... καὶ πᾶσαν τὴν κατ' ἀρετὴν πράξιν τελικὰ» (ἀγαθὰ, κατὰ διάκρισιν πρὸς τὰ ποιητικὰ καὶ πρὸς τὰ ἀμφοτέρως ἔχοντα).

4. Πβ. *E. Μουτσοπούλου*, *Φ α ι ν ο μ ε ν ο λ ο γ ῖ α τ ῶ ν ἀ ξ ι ῶ ν*, Ἀθήνα, ἐκδ. Πανεπ. Ἀθηνῶν, 1981, κεφ. Ἰδεοποιήσις τῆς ἀξίας καὶ ἀξιοποιήσις τῆς ιδέας σσ. 27 κ.ἐξ. Πβ. Τοῦ αὐτοῦ *Sur la connotation axiologique de l'ontologie platonicienne*, *D i o t i m a*, 9, 1981, σ. 129, καὶ *L'idée de liberté dans la correspondance de D. Cydonès*, αὐτόθι, σσ. 130-133.

5. Πρόκειται ὄχι γιὰ τὴν *gratia actualis*, ἀλλὰ γιὰ τὴν *gratia sanctificans*. Πβ. *Malebranche*, *Méditations chrétiennes*, XIII, 5.

ἐπιστήμης στην όποίαν ό συγγραφεύς αποβλέπει κυρίως, προκειμένου να προσδιορίσει τις εξισοροποιητικές εκείνες τάσεις όσων ή δραστηριοποίηση θα επέτρεπε, κατ' αὐτόν, τήν τελεσίδικην υπέρβαση αναστατώσεων όφειλομένων στις πολιτικές κρίσεις απ' όπου ή αγγλική κοινωνία είχε σχεδόν μόλις διέλθει⁶. 'Από τόν Locke ἐτορίσθη ιδιαίτερα ή αντίληψη περι τής ἐλευθερίας ως πολιτικοῦ δικαιώματος τοῦ λέγειν καί τοῦ πράττειν σέ μιὰ κοινωνία ἐννομουμένην, ἐξ αὐτοῦ, κυρίως, τοῦ λόγον, τής όποίας δηλαδή ή ἐννομία διασφαλίζεται ακριβῶς από τήν ἐκ μέρους τῶν πολιτῶν ἀπρόσκοπτην ἄσκηση τῶν δικαιωμάτων τους όσων ἀπορρέουν ἀπό τήν ἀποδοχή τής ἐλευθερίας ως πολιτικοῦ καί κοινωνικοῦ θεσμοῦ.

Ὁ Locke ἔγραψε γιά τούς συμπολίτες του, περιορίσθηκε συνεπῶς σ' όσα συνέτρεχαν στην Ἀγγλία. Σχεδόν ἔξι δεκαετίες ἐχρειάσθησαν γιά νά μεταφρασθῆ καί νά ώριμάσει στην Γαλλία ό περι ἐλευθερίας προβληματισμός, πρὶν ἐκτεθῆ ὑπό μορφήν ἐνδύτερη, ἐκ μέρους τοῦ Montesquieu, στό ἰδικό του σύγγραμμα *Περὶ τοῦ πνεύματος τῶν νόμων*, πού ἐξεδόθη τὸ 1748, καί όπου τὸ ζήτημα ἐτιθετο ἐπὶ βάσεως σχετικιστικῆς, ἀφοῦ ἐν προκειμένῳ διευπλώνετο ή ἄποψη πῶς διαφορετικές γεωγραφικές συνθήκες ὀδηγοῦν στην συγκρότηση κοινωνιῶν διαφορετικῶν διεπομένων ἀπὸ νομικά συστήματα ἐξ ἴσου διαφορετικά⁷. Ἡ διατύπωση αὐτὴ δὲν ἄφησε ἀσυγκίνητον τόν Kant τής προκριτικῆς περιόδου, ό όποίος τόσο τήν υἰο-

6. Πβ. J. Locke, *A treatise of Civil Government* (1690). Simone Goyard-Fabre, *Locke, Traité du gouvernement civil*, Paris, Flammarion, 1984, Εισαγωγή· Τῆς Αὐτῆς, *Locke et la raison raisonnable*, Paris, Vrin, 1986. Πβ. Ch. Bastide, *J. Locke, ses théories politiques et leur influence en Angleterre*, Paris, Leroux, (1906) 1912· J. Dunn, *The Political Thought of J. Locke*, Cambridge, 1969· R. Polin, *La politique morale de J. Locke*, Paris, P.U.F., 1960· καί τήν συλλογή *La pensée libérale de J. Locke*, ἐν *Cahiers de Philosophie Politique* (Caen), ἀρ. 5, 1984.

7. Πβ. Ch. de Secondat, baron de Brède et de Montesquieu, *De l'esprit des lois* (1748)· Simone Goyard-Fabre, *Philosophie du droit de Montesquieu*, β' ἐκδ. Paris, Klincksieck, 1979, ἰδίᾳ τὸ κεφάλαιο περι τοῦ αγγλικοῦ συστήματος καί τής δῆθεν «διαζοίσεως τῶν ἐξουσιῶν». Πβ. Ch. Ekenmann, *L'Esprit de Lois et la separation des pouvoirs*, *Mélanges Carré de Malberg*, Paris, 1933, σσ. 190 κ.ἐξ· S. Cotta, *Montesquieu e la scienza della società*, Torino, 1953· J.-J. Chevallier, *Montesquieu et le libéralisme aristocratique*, *Revue Internationale de Philosophie*, ἀρ. 33 καί 34, 1955· J. Dedieu, *Montesquieu et la tradition politique anglaise en France*, (Paris, 1909), ἀνατύπ., Genève, 1971· P. Vernière, *Montesquieu ou l'Esprit des Lois, ou la raison impure*, Paris, Sedes, 1977.

θέτησε στο πεδίο του ιδιικού του πολιτικού προβληματισμού όσο και την ἐγενίκευσε μεταθέτοντάς την στο πεδίο τῆς αισθητικῆς του⁸.

Δεκαπέντε περίπου χρόνια ὑπῆρξαν περαιτέρω ἀναγκαῖα γιὰ τὴν υἱοθέτηση καὶ τὸν μετασχηματισμὸ τῶν περὶ ἐλευθερίας ἀντιλήψεων τοῦ Montesquieu ἀπὸ τὸν Rousseau στοὺς σύγγραμματα τοῦ τελευταίου αὐτοῦ *Περὶ τοῦ κοινωνικοῦ συμβολαίου*, ποὺ ἐξεδόθη τὸ 1762, καὶ ὅπου στίς ἀντιλήψεις αὐτὲς ἀποδίδεται νόημα τάξεως τοιαύτης, ὥστε, τοῦ λοιποῦ, οἱ ἴδιες, ἀπὸ ἱστορικῆς ἢ, ἔστω καὶ πρὸ τοῦ γράμματος, θετικιστικῆς, νὰ καθίστανται σαφῶς καὶ ἀπεριφρόστως ἀξιολογικῆς δι' αὐτῶν δηλαδὴ νὰ τίθεται πλέον αἴτημα ἀναδομήσεως τῆς κοινωνίας κατὰ τρόπον ἐπιτρέποντα καὶ ἐννοοῦντα τὴν ἐνίσχυση τοῦ δυνάμει ἐνυπάρχοντος στίς κοινωνίες, καὶ ἐμποδιζομένου, ὡς ἐκ τῆς συγκροτήσεώς των, νὰ πραγματοποιηθῆ ἐνεργεία, γενικώτερον ἀνθρώπινου γνωρίσματος ποὺ εἶναι ἡ ἐλευθερία, γνωρίσμα ἢ ἴδια μιᾶς ἐνσυνείδητης ὑπόξεως⁹. Κάτω ἀπὸ τὸ ἀξιολογικὸ αὐτὸ ἔνδυμα κατωρθώθη καὶ συγκαλυφθῆ ὁ κατ' οὐσίαν ἀνατρεπτικὸς χαρακτήρας τοῦ κηρύγματος τοῦ Rousseau, καὶ τὸ κήρυγμα αὐτὸ ν' ἀποβῆ ἀποδεκτὸ ὡς ἀντικείμενο θεωρητικῶν συζητήσεων, ἐνῶ, στὴν πραγματικότητα, ἔθετε θραυλλίδα στὰ σεσαθρωμένα θεμέλια τοῦ καθεστῶτος πού, μετ' οὐ πολὺ, στὴν Γαλλία, θ' ἀπεκαλεῖτο «παλαιόν»¹⁰.

Ἦδη εἶχεν ὀλοκληρωθῆ ἡ κατὰ τοὺς νέους χρόνους ἐπανάληψη μιᾶς κλασσικῆς διαλεκτικῆς, συγκεκριμένα τῆς μεταβάσεως τῆς ἐννοίας τῆς ἐλευθερίας ἀπὸ τὸ ἐπίπεδο τῆς ιδέας στοὺς ἐπίπεδο τῆς ἀξίας, δηλαδὴ ἐνὸς ὅρου ἀναφορᾶς τῶν συνειδήσεων ἀπαιτοῦντος πραγματοποίησης. Ἡ συσσώρευση τρομερῶν σφαλμάτων ὀφειλομένων στὴν ἀβελτηρία, στὴν ἔλλειψη προσαρμοστικότητος καὶ, προπάντων, στὴν ἀνι-

καὶ τὴν συλλογὴ *La pensée Politique de Montesquieu, Cahiers de Philosophie Politique et Juridique* (Caen), ἀρ. 7, 1985.

8. Πβ. I. Kant, *Beobachtungen über das Gefühl des Schönen und Erhabenen* (1764). Πβ. E. Moutsopoulos, *Forme et subjectivité dans l'esthétique kantienne*, Aix-en Provence, Ophrys, 1964, σσ. 155 κ.έξ.

9. Πβ. J. J. Rousseau, *Du contrat social* (1762). J.-J. Chevallier, *Rousseau ou l'absolutisme de la volonté générale*, *Revue Française de Science Politique*, 1953/1, σσ. 5-31. J. W. Chapman, *Rousseau: Totalitarian or Liberal?*, New York, 1956. P. Favre, *Unanimité et majorité dans le «contrat social» de Rousseau*, *Revue du Droit Public*, 1976, σσ. 111. κ.έξ. A. Soboul, *Rousseau et le jacobinisme*, συλλογὴ *Études sur le Contrat Social*.

10. Πβ. P. Goubert, *L'Ancien Régime*, Paris, 1977. Γιὰ μιὰν συνοπτικὴν διατύπωση τῶν μεγάλων γραμμῶν τῆς γενετικῆς αὐτῆς διαδοχῆς, πβ. S. Goyard-Fabre, *Philosophie politique, XVIe-XXe siècle*, σσ. 309-340.

κανότητα ρεαλιστικῆς προβλέψεως τῶν ἐπερχομένων γεγονότων ἐκ μέρους τῶν ἐκφραστῶν τοῦ καταρρέοντος συστήματος, ἐνίσχυσαν τὴν κρουσικότητα τῶν καταστάσεων. Δὲν κατωρθώθηκε δηλαδή, στὸ σημεῖο αὐτό, τὸ εὐκταῖον, τῆς ἀποτροπῆς τῶν βιαίων πολιτικῶν καὶ κοινωνικῶν συγκρούσεων διὰ μιᾶς σειρᾶς ἐκτονώσεων ποὺ θὰ ἐπετυγχάνοντο μὲ διαλλακτικότητα καὶ διαλεκτικότητα. Τρομάζει, ὅσο κ' ἐξανίσταται, κανεὶς ἀπαριθμῶντας ἀπλῶς τὶς «χαμένες εὐκαιρίες» ποὺ οἱ ἐκφρασταὶ τοῦ «παλαιοῦ καθεστῶτος» παρημέλησαν, ἐνῶ ἦταν σὲ θέση νὰ ἐπιτύχουν τὴν ὀμαλὴ μετάβαση ἀπὸ τὴν ἀπολυταρχία στὴν δημοκρατία δίχως τὴν παρεμβολὴν οἰασδίποτε καταστάσεως αἰμοσταγίας, ὥστε οὔτε καὶ νὰ εἶχε ποτὲ χρειασθῆ νὰ ἐξενεχθῆ ἀπὸ τὴν *Manon Rolland* τὸ δηγτικὸ ἐκεῖνο «ἐλευθερία, ὅποσα ἐγκλήματα διαπράττονται ἐν ὀνόματί σου!»¹¹.

Ἐχρειάσθη νὰ ἐπέλθῃ καιρίως, ἀνταποδοτικῶς καὶ κατευναστικῶς ἡ «Ἐνάτη Θεομιδῶρ», ποιοτικὴ μεταβολὴ ἐπαγόμενη ἀπὸ ποσοτικὴν ὑπερθέρμανση κ' ὑπερβολή, κατὰ τὸ ἐγγελιανὸν σχῆμα¹², ὥστε ἡ γαλλικὴ ἐπανάσταση νὰ ἐπανεύρει τὸν κανονικὸν τῆς δρόμον τὸν ὁποῖον εἶχεν ἀρχίσει διατρέχουσα ὄχι τὴν δεκάτη τετάρτην Ἰουλίον, ἀλλὰ, ἤδη συντελεσθεῖσα ἀπὸ μιὰν σκοπιὰ, τὴν νύκτα τῆς «Τετάρτης Ἀβγούστου», μὲ τὴν κατάργηση τῶν προνομίων τῶν εὐγενῶν, καὶ ἀπὸ τὸν ὁποῖον εἶχεν ἔκτοτε τόσο παρεκκλίνει, ὥστε κατ' ἀνάγκην νὰ τραπῆ πρὸς τὰ ὀπίσω. Τὴν νέαν αὐτὴν φορὰ ἐπεσφράγισε μιὰ ἄλλη ἡμερομηνία-ὁρόσημο, ἡ «Δεκάτη ὀγδόη Ὀμιγλώδους»¹³. Ἐκτοτε ὁ κύκλος τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως εἶχεν οὐσιαστικῶς ὀλοκληρωθῆ.

Ἐργόφη ἀπὸ τὸν *Sieyès*¹⁴ πὼς ἡ γαλλικὴ ἐπανάσταση ὑπῆρξε δημοούργημα τῆς ἀστικῆς τάξεως, δηλαδή ἐπανάσταση ταξικὴ στὴν ὁποίαν (παραδόξως· καὶ τοῦτο πρέπει πάντοτε νὰ ἐμβάλλει σὲ σκέψεις) ἐνετάχθη σχεδὸν σύσσωμος ὁ λαὸς τῆς Γαλλίας, πλὴν ἴσως ὁσων συνειδήσεων ἐπηρεάζονταν ἀπὸ μιὰν Ἐκκλησία ὀπισθοδρομι-

11. 1793· παραδομένη παραλλαγή: «ὅποσον σ' ἐξηπάτησαν».

12. Πβ. E. Moutsopoulos, *Histoire et temporalité chez Hegel, Hegel - Jahrbuch*, 1981-1982 (Roma, Jouvence), σσ. 39-51.

13. Πβ. K. Marx, *Le Dix-huit Brumaire de Louis Bonaparte*, M.E.W., τ. 8, σσ. 189-198, καὶ F. Furet, *Marx et la révolution française*, Paris Flammarion, 1986, ἰδιαίτερα σσ. 135 κ.έξ.

14. Πβ. Emmanuel-Joseph Sieyès, *Q' est-ce que le Tiers-Etat?* (1789), ὅπου ἡ προβολὴ τῆς ἀστικῆς τάξεως συσχετίζεται πρὸς τὴν οἰκονομικὴν τῆς σπουδαιότητα, καὶ ὅπου προεικονίζεται τὸ φιλελεύθερο κράτος δικαίον τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνος.

κήν¹⁵. Ἀπὸ τὴν πλευρά της, ἡ ἑλληνικὴ ἐπανάσταση ὑπῆρξε δημιούργημα φωτισμένων συνειδήσεων ποὺ ἔδρασαν ἄμεσα μὲν ἐκτὸς τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν, ἔμμεσα δὲ χάρη σὲ διαπρύσιους κήρυκας τῶν ἰδεῶν τους, μ' ἀποτέλεσμα νὰ συναγείρουν κυριολεκτικῶς σύσσωμο τὸ Ἔθνος, καὶ μάλιστα μὲ τὴν Ἐκκλησίαν ἐμφανῶς ἢ ἀφανῶς πρωτοστατοῦσαν. Σ' ἑκατέραν τῶν περιπτώσεων ἡ ἀναφορὰ στὴν ἐλευθερίαν ὡς ἀξιοῦσαν πραγμάτωσιν ἐαυτῆς ἐμπεριέχει στοιχεῖα διαφοριστικά, καὶ συνεπῶς ἐπιβάλλεται ἡ ἴδια νὰ νοηθῆ καὶ ν' ἀξιολογηθῆ κατὰ τρόπον ἐπίσης διαφορετικόν. Ὁ διαρρέουσας μεταξὺ τῶν δύο γεγονότων χρόνος κ' οἱ διαφορετικὲς συνθήκες ἐφαρμογῆς τῆς ἀξίας τῆς ἐλευθερίας εἶχαν ἐπιφέρει τὶς σχετικὲς διαφοροποιήσεις στὸν τρόπο συλλήψεώς της. Ἡ σημασία της ὡστόσο παρέμεινε γενικῶς ἀμετάβλητη: τῆς ἀποτινάξεως δηλαδὴ ἐνὸς ζυγοῦ ἀπεχθοῦς, καὶ τῆς ἀποκαταστάσεως τῆς πολιτικῆς αὐθιγαρίας ἐνὸς λαοῦ κ' ἐνὸς ἔθνους, ἀντιστοίχως. Ἡ ἀντιστοιχία τῶν καταστάσεων, ἔστω καὶ χαλαρή, συντέλεσε στὸ νὰ ὠριμάσει στὴν συνείδηση τοῦ γένους τῶν Ἑλλήνων ἡ ἀξίωση τῆς ἐθνικῆς τῶν ἀποκαταστάσεως.

Ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτῆν, ὁ κοσμοϊστορικὸς χαρακτήρας τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως εἶχεν ἀποτελέσματα καταλυτικὰ γιὰ τὴν πραγματοποίησιν τῶν ἐθνικῶν πόθων τῶν Ἑλλήνων· ἐξ οὗ κ' ἡ ἀπερίφραστη υἰοθέτηση τῆς ἀξίας τῆς ἐλευθερίας ἀπ' αὐτούς, μὲ τὴν σαφῶς ἀπόλυτη καὶ ὑπαρξιακὴν σημασία ποὺ τῆς ἀεγνώρισθη προηγουμένως, κατ' ἀντίθεση, ὅπως παρατηρήθη, πρὸς τὴν ποιοτικὴ καὶ οὐσιολογικὴν σημασία ποὺ ἡ ἴδια ἀπέκτησε κατὰ τὴν διαδρομὴ της ἀνὰ τὶς συνειδήσεις τῶν στοχαστῶν τῶν τελευταίων δεκαετιῶν τοῦ «αἰῶνος τῶν φώτων». Ἐξ αὐτῶν, πλὴν τοῦ ἀρχαιοτέρου Locke, ὁ Montesquieu καὶ ὁ Rousseau ἀπέβησαν οἱ πρωτεργάτες τῆς ἐμβαθύνσεως στὴν ἐννοιολογίαν τοῦ ὄρου, καὶ τὰ ἀντίστοιχα ἔργα τους ἀπετέλεσαν, μεταξὺ ἄλλων, τὶς κύριες πηγὲς ἀναδρομῆς ποὺ χρησιμοποιήθηκαν ἀπὸ τοὺς μεταγενέστερους, λ.χ. ἀπὸ τὸν Sieyès¹⁶ καὶ τὸν Benjamin Constant¹⁷, τὸν μετροπαθῆ αὐτὸν ἐκπρόσωπον τοῦ φιλελευθερισμοῦ, συχνὰ μὲ τρόπον προσεγγίσεως πεπλανημένον καὶ ὀψωσδήποτε ὄχι ἀπηλλαγμένον παρανοήσεων καὶ παρερμηνειῶν.

Συμπερασματικῶς, εἶναι δυνατόν νὰ λεχθῆ πὺς ἡ ἴδια ἡ γαλλικὴ ἐπανάσταση πρόδρομόν της εἶχε ἐν πολλοῖς τὴν ἀποτίναξη τοῦ ἀγγλικοῦ ζυγοῦ ἀπὸ τὶς Ἠνωμένες

15. Πβ. T. Molnar, *La Contre-révolution*, Paris, Table Ronde, 1982, σσ. 19 κ.έξ.

16. Πβ. P. Bastid, *Sieyès et sa pensée*, Paris, Hachette, 1939, σσ. 68-74.

17. Πβ. Τοῦ Αὐτοῦ, *Benjamin Constant et sa doctrine*, Paris, A. Colin, 1966, σσ. 27 κ.έξ.

Πολιτείες τῆς Ἀμερικῆς¹⁸, ἀποτίναξη πού, «ἰδεολογικῶς»¹⁹, κατεγράφη πρὶν ἀπὸ τὴν Διακήρυξη τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου, στὴν Διακήρυξη τῆς ἀμερικανικῆς ἀνεξαρτησίας, τὴν ὁποίαν εἶχαν συντάξει συγγραφεῖς τῆς περιοπῆς ἐνὸς John Adams κ' ἐνὸς Thomas Jefferson²⁰. Ἡ Διακήρυξη αὐτή, ἂν ὄχι αὐτούσια, τοῦλάχιστον κατὰ τὶς κατευθυντήριες γραμμές της υἰοθετήθηκε ἀπὸ τὴν γαλλικὴν Ἐθνοσυνέλευση, κ' ἐπηρέασε τὰ ἑλληνικὰ συντάγματα τῆς Ἐπιδαύρου καὶ τῆς Τροιζῆνος. Ὁ κοινω- νικὸς στόχος τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως μονάχα διὰ τῶν νικηφόρων ἀμυντικῶν πο- λέμων τοῦ «ἔτους Δύο» προσέλαβε καὶ χαρακτήρα ἐθνικόν, τὸν ὁποῖον ἀποπνέει κ' ἡ προεπαναστατικὴ, γιὰ τὴν Ἑλλάδα, μετάφραση τῆς Μ α σ σ α λ ι ὡ τ ι δ ο ς. Ἀπὸ τὴν σκοπιὰ αὐτὴν, θεωρητικῶς, ὁ πόλεμος γιὰ τὴν ἀνεξαρτησία τῶν Ἡνωμέ- νων Πολιτειῶν ὑπῆρξεν, ἔμμεσος πρόδρομος καὶ τῆς Ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως τῆς ὁποίας ὅμως ἡ γαλλικὴ ἐπανάσταση ἐδημιούργησε ἄμεσα τὶς συνθηκῆς τῆς ἱστορι- κῆς πραγματοποιήσεως, προπάντων μὲ τὴν ὠρίμανση τῆς πεποιθήσεως πὼς ἡ ἐθνε- γεργσία εἶταν κατορθωτή, καὶ πὼς ἡ ἐλευθερία ἐπεβάλλετο νὰ ἐπανεέλθῃ στὴν χώρα ὅπου εἶχε γεννηθῆ καί, γιὰ πρώτην φορά, τιμηθῆ. Στὸς Ἑλληνας ἀπέμενε ν' ἀπο- δείξουν πὼς ἄξιζαν νὰ ζήσουν ἐλεύθεροι.

18. Πβ. Ph. Sagnac, *La fin de l'Ancien régime et la révolution américaine, 1763-1789*, Paris, P.U.F., 1941, σσ. 47 κ.έξ.

19. Ἐπὶ τῆς ἀρχικῆς σημασίας τῆς ἐνοίας τῆς ἰδεολογίας, Πβ. G. Gusdorf, *La conscience révolutionnaire, Les idéologues*, Paris, Payot, 1978, σσ. 9-16. Πβ. ἤδη F. Picavet, *Les idéologues*, Paris, Alcan, 1891.

20. Πβ. G. Chinard, *Jefferson et les idéologues*, Baltimore, 1925· E. Fonter, *Tom Paine and Revolutionary America*, Oxford - New York, 1976, καὶ ἤδη M. Conway, *Thomas Paine et la révolution dans les deux mondes*, Paris, Plon, 1900.